

Samenvatting (uitgebreid)

De Amerikaanse christen-filosoof Alvin Plantinga is buitengewoon invloedrijk geworden door zijn werk op het gebied van de filosofie, epistemologie en apologetiek van het christelijk geloof. Van bijzonder belang is zijn respons op tegenwerpingen tegen het christelijk geloof en vooral op het bezwaar dat het christelijk geloof irrationeel en onredelijk zou zijn. De climax van dit werk is te vinden in zijn boek *Warranted Christian Belief* (en de samenvatting *Knowledge and Christian Belief*, in het Nederlands uitgegeven als *Kennis en Geloof*). Plantinga betoogt dat het christelijk geloof wel terdege gerechtvaardigd, rationeel en gewaarborgd kan zijn volgens het door hem voorgestelde Aquino/Calvijn (A/C) model.

Zijn werk heeft veel respons gekregen vanuit de filosofie, maar minder vanuit de theologie. Het doel van deze dissertatie was het onderzoeken van de theologische reacties op dit deel van het werk van Plantinga. De reden om dit te onderzoeken is het belang voor de christelijke apologetiek. In hoeverre ondersteunt dit werk de christelijke apologetiek en in hoeverre is het mogelijk om deze toepassing nog verder te ontwikkelen? De reacties vanuit theologisch perspectief blijken mede door deze vragen gemotiveerd en stellen kritische vragen bij Plantinga's model. Wat betekenen deze kritische reacties voor het model en voor de toepassing voor de christelijke apologetiek?

Na de inleiding op mijn dissertatie geef ik in Hoofdstuk 2 van Deel I eerst een samenvatting van het model van Plantinga inclusief een aanduiding van de punten die vanuit theologisch perspectief verdere discussie en uitwerking zouden behoeven.

Plantinga's A/C model voor gewaarborgd, christelijk geloof

Plantinga's A/C model voor gewaarborgd christelijk geloof is als volgt tot stand gekomen. Hij heeft geconstateerd dat er twee soorten tegenwerpingen tegen het christelijk geloof bestaan: *de facto* en *de jure* tegenwerpingen. De eerste soort betreft tegenwerpingen met betrekking tot de waarheid of juistheid van het christelijk geloof. De tweede soort gaat over de tegenwerpingen dat het christelijk geloof, ongeacht het antwoord op de vraag naar de juistheid, niet gerechtvaardigd en/of niet redelijk of rationeel is. Zijn onderzoek naar deze laatste soort tegenwerpingen laat zien dat de meest serieuze kandidaat voor een dergelijke tegenwerping de vraag is of godsgeloof – en christelijk geloof in het bijzonder – wel *waarborg* kan hebben. Plantinga weerlegt deze tegenwerping en betoogt dat het christelijk geloof, indien het juist is, gewaarborgd kan zijn. Vervolgens wil hij christenen duidelijk maken hoe hun geloof waarborg kan hebben.

Wat houdt dit begrip waarborg in en waarom zou dit geloof gewaarborgd kunnen zijn? Hier komen we bij Plantinga's A/C model. Plantinga had al eerder betoogd dat een overtuiging waarborg kan hebben als deze voortkomt uit een cognitief vermogen of proces, dat goed functioneert in een daartoe geëigende cognitieve omgeving volgens een ontwerpplan dat met succes is gericht op het vormen van juiste of ware overtuigingen. In dat geval is er sprake van kennis, waarbij Plantinga kennis definieert als een

gewaarborgde juiste overtuiging. Hij past deze benadering nu toe op godsgeloof en christelijk geloof.

Volgens Thomas van Aquino en Johannes Calvijn hebben alle mensen een natuurlijk besef van het bestaan van een godheid met een eeuwige macht en goddelijke natuur. Dit besef komt voort uit een cognitief vermogen dat alle mensen van nature hebben: de *sensus divinitatis*. Als dit vermogen goed functioneert en aan de bovengenoemde voorwaarden voor waarborg voldoet, kan het daaruit voortkomende godsgeloof – als dit juist is – gewaarborgd zijn. Plantinga noemt dit het basis-A/C model.

Nu is het zo dat dit cognitief vermogen zwaar beschadigd is door de val van de mens in zonde en de zondige aard van alle mensen die daar het gevolg van is. Dit kenvermogen functioneert niet meer zoals het bedoeld was. Het geeft alleen nog aanleiding tot verkeerde voorstellingen van God, of het leidt ertoe dat mensen andere dingen als God of als goddelijk gaan erkennen. Het leidt er zelfs toe dat godsgeloof onderdrukt en tegengestaan wordt.

De remedie voor dit probleem van de zonde is door God gegeven in het christelijk geloof, dat zich richt op het evangelie van Jezus Christus. Dit leidt tot wat Plantinga het uitgebreide A/C model noemt. Dit christelijk geloof kan waarborg hebben omdat het gevormd wordt in een speciaal cognitief proces, dat aan de voorwaarden voor waarborg voldoet. Dit geloof bestaat uit de overtuiging dat dit evangelie waar is en voor ons persoonlijk geldt. Dit proces bestaat uit drie onderdelen: Allereerst heeft God deze mogelijkheid van herstel en verlossing openbaar gemaakt in de Bijbel, de Heilige Schrift. De Bijbel is door mensen geschreven die daartoe geleid en geïnspireerd zijn door de Heilige Geest, zodanig dat God zelf de primaire Auteur van de Bijbel is. Vervolgens geeft God ons de Heilige Geest. Het derde element is het werk van de Heilige Geest die de Bijbel gebruikt om mensen tot persoonlijk geloof te brengen. Hij overtuigt hen van het evangelie, dat ons vertelt dat redding, vergeving en verlossing ontvangen worden op grond van het leven, werk, lijden, dood en opstanding van Jezus Christus. Plantinga definieert het geloof volgens Calvijn als de ‘vaste en stellige kennis van Gods goedgunstigheid jegens ons, die haar grond vindt in de waarheid van de genadige belofte in Christus en door de Heilige Geest aan ons verstand geopenbaard en in ons hart verzegeld wordt’. Dit is wat Plantinga noemt het inwendige werk (of ook getuigenis, of aandrang) van de Heilige Geest.

Dit geloof kan waarborg hebben omdat dit proces gericht is op waarheid en naar behoren functioneert (het is het werk van de Heilige Geest), volgens een ontwerp (gegeven door God), in een daartoe geëigende omgeving (de zondige staat van de mens), met het gewenste resultaat (waarvoor de Heilige Geest garant staat). In dat geval kan dit geloof als kennis worden gekwalificeerd.

Dit alles betekent ook dat christelijk geloof een terecht-basaal karakter heeft: de waarborg is niet afhankelijk van argumenten op grond van andere overtuigingen of evidente waarnemingen of (geestelijke) ervaringen.

De voorwaarden voor waarborg houden in dat een dergelijk cognitief vermogen of proces gericht is op het vormen van een juist of waar geloof. Plantinga stelt dat als het christelijk geloof juist is, het ook rationeel en gewaarborgd is voor de meeste mensen die

het aanhangen. Dit impliceert dat er geen *de jure* tegenwerpingen zijn die onafhankelijk zijn van *de facto* tegenwerpingen.

Vervolgens bespreekt Plantinga de mogelijkheid van ondermijners voor godsgeloof of christelijk geloof. Een ondermijner voor een overtuiging die iemand heeft, is een andere overtuiging die ontstaat en die maakt dat hij niet langer de eerste overtuiging kan handhaven. Plantinga bespreekt een aantal potentiële ondermijners voor christelijk geloof en komt tot de conclusie dat geen van deze opties werkelijk ondermijnend hoeft te zijn.

Plantinga gebruikt uiteraard veel theologische concepten in zijn model, en dit leidt tot een aantal vragen. Is de beschrijving van de vorming van godsgeloof en specifiek christelijk geloof bijbels-theologisch voldoende onderbouwd? Is de beschrijving van de epistemologische status van christelijk geloof afdoende voor christenen zelf en voor de toepassing in een apologetische context? Daarnaast geeft deze beschrijving aanleiding tot een aantal specifieke vragen. Volgens Plantinga is de waarborg van christelijk geloof niet afhankelijk van argumenten. Maar hoe zit het dan met het gebruik van argumenten voor de waarheid van het christelijk geloof zoals we die in de Bijbel zelf tegenkomen? Hoe hangt dit samen met de vraag naar de waarheid van het christelijk geloof? Een ander punt is dat Plantinga stelt dat waarborg variabel kan zijn: je kunt er meer of minder van hebben afhankelijk van hoe sterk het geloof is. Hoe hangt dit samen met de vraag naar de mogelijkheid van zekerheid van het geloof? Tenslotte geeft Plantinga's beschrijving aan hoe het geloof van een individuele gelovige gewaarborgd kan zijn. Maar speelt de kerk als geloofsgemeenschap daarin nog een rol en welke zou dat zijn?

Theologische reacties

De theologische reacties op Plantinga's concept van gewaarborgd christelijk geloof zoals besproken in Deel II (Hoofdstuk 3 t/m 8) stimuleren het verdere onderzoek van Plantinga's model en de toepassing voor de christelijke apologetiek. Deze reacties lijken op het eerste gezicht nogal divers. In Hoofdstuk 9 geef ik een analyse van deze reacties en laat ik zien dat deze grotendeels voortkomen uit een gemeenschappelijke zorg over de aanpak van Plantinga.

Deze zorg is vooral de noodzaak die men voelt om de waarheidsvraag ten aanzien van het christelijk geloof expliciet aan de orde te stellen. Zoals gezegd is het antwoord op deze vraag een voorwaarde in het model van Plantinga, maar bespreekt hij zelf niet of, en in hoeverre, aan deze voorwaarde is voldaan. Volgens Oliphant (Hoofdstuk 3) zou Plantinga meer expliciet en onomwonden moeten uitgaan van de waarheid van het christelijk geloof. De meeste andere respondenten bekritisieren Plantinga's opvattingen over de rol van argumenten voor de waarheid van het christelijk geloof. Zij betogen dat dergelijke argumenten een veel meer prominente rol moeten hebben. In dat geval zou Plantinga's stellingname, dat de waarborg voor het christelijk geloof niet afhankelijk is van dergelijke argumenten, niet juist zou zijn. Dan zou Plantinga's model geen adequate beschrijving van de epistemologische status van het christelijk geloof geven.

Deze kritiek manifesteert zich vervolgens in een aantal andere theologische vragen, die door meerdere respondenten aan de orde worden gesteld. Een eerste punt is

de verantwoordelijkheid van de gelovige om de argumenten voor de waarheid van het christelijk geloof zelf na te gaan. Volgens een aantal reacties zou Plantinga de gelovige te passief maken, omdat deze in het model – waarin grote nadruk ligt op het werk van de Heilige Geest – geen rol van betekenis zou hebben. Ten tweede zou Plantinga's model ook geen goede verklaring bieden voor het variabele karakter van de mate van geloof in de gelovige. Tenslotte zegt Plantinga nauwelijks iets over de rol van de kerk in de vorming en versterking van het geloof waarbij dergelijke argumenten een rol spelen.

Reactie op de reacties

Wat betekenen deze vragen en reacties voor het model van Plantinga en voor de toepassing in de christelijke apologetiek? In Deel III van mijn dissertatie bespreek ik deze vragen en geef ik mijn standpunt. In het kort komt dit op het volgende neer: Naar mijn mening kan de kritiek op Plantinga's model grotendeels weerlegd worden, alhoewel het model wel aanvulling en versterking behoeft. Mijn kritiek op de reacties is dat zij veelal onvolledigheden in het model waarnemen, maar deze waarnemingen dan vertalen in kritiek op het model als geheel, in plaats van het aanpakken van deze onvolledigheden.

Een belangrijk voorbeeld is de kritiek op de waarheidsvraag als voorwaarde, zonder dat Plantinga bespreekt of aan deze voorwaarde is voldaan. Het is mijns inziens van cruciaal belang om het onderscheid en de samenhang tussen de vragen naar de waarheid en de waarborg van het geloof scherp te zien. De stelling dat het christelijk geloof waarborg heeft als het juist is, is naar mijn mening een correcte weergave van de epistemologische positie van het christelijk geloof, die vervolgens juist alle ruimte biedt om de waarheidsvraag aan de orde te stellen. Met andere woorden: waarborg is niet afhankelijk van argumenten, maar dit betekent niet dat er geen argumenten zijn, of dat deze geen rol kunnen spelen. Vervolgens heeft men terecht de vinger gelegd bij de noodzaak om het model te voorzien van een aantal theologische aanvullingen. Dit alles samen leidt tot toepassingen voor de (positieve) christelijke apologetiek. In het vervolg geef ik mijn visie op deze punten en doe voorstellen voor het versterken en uitbreiden van het A/C model.

In Hoofdstuk 10 geef ik mijn visie op de samenhang tussen de waarborg van het geloof en de voorwaarde voor de juistheid ervan. De juistheid of waarheid vindt zijn diepste oorsprong in God, die zich heeft geopenbaard in Zijn Woord en in Zijn Zoon Jezus Christus. Het punt dat de waarborg van het geloof niet afhankelijk is van argumenten betekent dat gewaarborgd geloof toegankelijk en mogelijk is voor allerlei mensen, ongeacht hun mate van kennis en inzicht in de argumenten voor het geloof. Daarbij kan de Heilige Geest wel degelijk argumenten gebruiken om de zondige weerstand tegen de boodschap van het evangelie te verbreken, en om mensen tot geloof te brengen. Daarbij spelen argumenten op basis van *getuigenis* een bijzondere rol. De Heilige Geest gebruikt het getuigenis van de Schrift, die het getuigenis bevat van de ooggetuigen (en van degenen die de ooggetuigen zelf nog hebben gekend) van de dood en opstanding van Jezus Christus. Deze mensen hebben dit, geleid door de Heilige Geest, op schrift gesteld en dit is het getuigenis dat wij hebben. Dit is daarom meer dan een puur menselijk getuigenis en

Plantinga noemt zijn model daarom terecht een getuigenis-model op basis van dit bijzondere geval van getuigenis.

Daarom zijn de vragen naar de waarborg en de waarheid van het christelijk geloof geen tegenstrijdige maar complementaire vragen die beide essentieel zijn. We vinden daarvoor een aanwijzing in de uitspraak van Paulus dat het gaat om “woorden van waarheid en van gezond verstand” (Hand. 26:25). De laatste term kan gezien worden in verband met gewaarborgd geloof als resultaat van een naar behoren (“gezond”) functionerend cognitief proces.

In Hoofdstuk 11 laat ik zien dat het feit dat Plantinga in zijn uitgebreide A/C model spreekt van een cognitief *proces* in plaats van een cognitief *vermogen* niets afdoet aan het gewaarborgd kunnen zijn van het christelijk geloof. Het is een cognitief proces omdat het door de Heilige Geest wordt bewerkt en omdat er meerdere menselijke cognitieve (en andere) vermogens bij betrokken zijn.

In Hoofdstuk 12 geef ik aan dat, in tegenstelling tot wat in kritische reacties is gezegd, het functionele aspect van de *sensus divinitatis* zoals door Plantinga geformuleerd in overeenstemming is met de tekst van Rom. 1:18-21. De vraag in hoeverre er nog sprake kan zijn van een gewaarborgd algemeen godsgeloof in mensen na de val in zonde kan op basis van deze tekst worden beantwoord. Dit antwoord is positief mits we zien dat dit geloof beperkt is tot niet meer dan een bewustzijn van Gods onzichtbare eigenschappen, zoals Zijn eeuwige kracht en goddelijkheid, en dat dit geloof geen persoonlijke, relationele kennis van God omvat. Het basis-A/C model moet naar mijn mening worden uitgebreid met het element van gewaarborgde morele overtuigingen op basis van Rom. 2:14-15. Het vermogen tot het vormen van deze overtuigingen is evenzeer door de zonde aangetast. Dit wordt echter hersteld zoals Plantinga dat beschrijft in zijn uitgebreide A/C model met betrekking tot de affectieve aspecten van het christelijk geloof: zoals Calvijn dit uitdrukte als het verzegeld worden in ons hart.

In Hoofdstuk 13 ga ik in op het uitgebreide A/C model naar aanleiding van de reacties uit Deel II en geef voorstellen om het model aan te vullen. Alhoewel Plantinga met name in zijn uitgebreide A/C model allerlei theologische noties gebruikt, stelt hij dat zijn model ten aanzien van een aantal theologische punten geen standpunt in hoeft te nemen. De verschillende reacties laten naar mijn mening zien dat het model ten aanzien van een aantal van deze punten toch wel een nadere specificering nodig heeft en daardoor juist versterkt wordt.

Het is belangrijk om het werk van de Heilige Geest in het vormen van geloof te beschrijven in termen van het verbinden van de gelovige met de Persoon van Jezus Christus. Dit integreert de cognitieve en affectieve elementen van dit proces, dat de gehele mens verandert en vernieuwt en het beeld van God herstelt zoals Paulus dat beschrijft (zie o.a. Ef. 4:24 en Kol. 3:10). Dit laat ook zien dat het geloof meer is dan geloof in proposities, maar geloof is in een Persoon: Jezus Christus.

Vervolgens is het belangrijk om te zien dat de Bijbel de noties van zowel de goddelijke soevereiniteit als de menselijke verantwoordelijkheid beide erkent en een plaats geeft. Deze noties mogen niet tegen elkaar worden uitgespeeld en zijn ook niet onderling uitwisselbaar (meer van het een geeft niet minder van het ander en

omgekeerd). Dit is naar mijn mening het antwoord op het verwijt dat Plantinga de menselijke component verwaarloost in zijn model. Mensen zijn persoonlijk verantwoordelijk om God te erkennen en het evangelie te geloven. Daarin kan het overwegen van de argumenten voor het christelijk geloof een plaats hebben.

De kritiek dat Plantinga onvoldoende antwoord geeft op het probleem van de variabiliteit van het geloof kan als volgt worden opgelost. We kunnen wijzen op het feit dat de grond voor de zekerheid van ons geloof niet ligt in de mate waarin wij ervaren overtuigd te zijn van ons geloof, maar juist buiten ons ligt in de waarheid en realiteit van Gods openbaring in Jezus Christus. In dit verband is het belangrijk te beseffen dat het volgens Plantinga's model niet de gelovige is die waarborg heeft, maar het geloof. Dit wijst op dat wat we geloven en dat brengt ons bij de waarheidsconditie. Daarom zijn de elementen van zowel waarborg als waarheid in hun samenhang van cruciaal belang voor het groeien in geloof en het verkrijgen van zekerheid.

Tenslotte is dit niet alleen een zaak van de individuele gelovige. Plantinga heeft weliswaar aangegeven dat de kerk als gemeenschap van gelovigen belangrijk is, maar hij heeft dit aspect niet uitgewerkt. Zo'n verdere uitwerking is toch wel van belang. Gelovigen delen hun geloof met andere gelovigen in de gemeenschap van de kerk en als het geloof van de individuele gelovige waarborg heeft, geldt dit ook voor het gezamenlijke geloof van de kerk als de gemeenschap van gelovigen door de eeuwen heen. Daarom is de kerk opgenomen in het werk van de Heilige Geest die het geloof bewerkt en onderhoudt. Dit vindt plaats in de verschillende geloofspraktijken van de kerk zoals het verkondigen van het evangelie en het doorgeven van het getuigenis van de Schrift en het vieren van de instellingen van Christus zoals doop en avondmaal.

In Hoofdstuk 14 geef ik mijn conclusies en geef ik aan hoe deze overwegingen leiden tot toepassingen voor gelovigen zelf, alsook voor de christelijke apologetiek.

Het feit dat de waarborg van het christelijk geloof niet afhankelijk is van het begrip van de argumenten daarvoor, geeft de gelovige het vertrouwen om het geloof vast te houden en dit met anderen te delen. De overwegingen met betrekking tot zowel de waarheid als de waarborg van het christelijk geloof wijzen de weg hoe tot zekerheid te komen en hoe te reageren op de uitdagingen voor het geloof.

Voor de christelijke apologetiek geven deze zelfde overwegingen zowel een krachtig vertrouwen als de motivatie en aanmoediging om het getuigenis van de Schrift door te geven en het evangelie te verkondigen. Als ons geloof waarborg heeft, hebben we ook waarborg voor de overtuiging dat we terecht de aanspraken op waarheid, redelijkheid en relevantie van het geloof in de unieke boodschap van het evangelie van Jezus Christus ter sprake brengen met andere mensen. De Bijbel presenteert argumenten voor de waarheid van het evangelie en geeft ook aan hoe het geloof in deze boodschap waarborg heeft. Beide elementen hebben een legitieme plaats in de positieve apologetiek.

Het concept van gewaarborgd godsgeloof en morele overtuigingen geeft een goede ingang om het christelijk geloof te introduceren aan anderen. Vanuit dit vertrekpunt kan het christelijk geloof ter sprake gebracht worden als de unieke weg tot verlossing door Christus. Deze verlossing omvat de cognitieve en affectieve gevolgen van de zonde zoals beschreven in het volledige A/C model.

Het feit dat het christelijk geloof niet alleen leidt tot cognitieve, maar ook tot affectieve vernieuwing van de totale mens en een relatie geeft met God door de verzoening door Christus is van wezenlijk belang. Mensen hebben meer nodig dan propositionele waarheid alleen. Deze vernieuwing strekt zich niet alleen uit tot individuele mensen, maar tot de gehele gemeenschap van gelovigen en uiteindelijk tot heel deze wereld.

Ook vanuit epistemologisch perspectief hebben we alle recht om mensen op te roepen tot geloof in het evangelie en bekering tot God. Samengevat, de waarheid van Gods openbaring in Jezus Christus wordt aan mensen verkondigd door het woord van God in de kracht van de Heilige Geest, die geloof geeft en daarbij gebruik maakt van de voortgaande dienst van de kerk in de verkondiging van het evangelie.